

OLEXANDR LOMAKA
Kropivnitskiy

HISTORICAL BACKGROUND OF ETHNIC PROCESSES IN UKRAINE

This article explores the historical background that led to the development of ethnic processes on the territory of Ukraine. The author cites the causes and consequences of ethnic processes in Ukraine. The main focus is on historical circumstances (ethnic group formation, distribution, reproduction and government action in every single period), causing demographic, cultural, linguistic and social processes in the country.

Keywords: ethnic processes, ethnic group, ethnicity, ethnic Ukrainian land, ukrainian, russians, belarusians, bulgarians, jews, moldovans, armenians.

АЛЕКСАНДР ЛОМАКА
г. Кропивницький

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ЭТНИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В УКРАИНЕ

В статье исследуются исторические предпосылки, способствовавшие развитию этнических процессов на территории современной Украины. Автор приводит причины и последствия этнических процессов на территории Украины. Основной акцент сделан на исторических обстоятельствах (формирование этноса, расселения, воспроизведения и действия власти в каждый отдельно взятый период), повлекшие демографические, культурные, лингвистические, социальные процессы в стране.

Ключевые слова: этнические процессы, этнос, этничность, этнические украинские земли, украинцы, россияне, белорусы, болгары, евреи, молдаване, армяне, татары.

Стаття надійшла до редколегії 15.03.2017

УДК 94(477)«1920/1930»-054.57

ОЛЬГА ТРЕТЯКОВА
м. Миколаїв
olga-tretyakova@mail.ua

РОЗСЕЛЕННЯ ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

У статті на основі архівних та інших джерел розглядаються причини та процес розселення польського населення у Південному регіоні. На основі аналізу Всеукраїнського перепису населення з'ясовано місця компактного проживання поляків на Півдні України. Виявлено, що поляки були міськими жителями, а найбільша польська громада проживала в Одесі. Визначено, що основними причинами переселення стали: цілеспрямована колонізаційна політика царизму, польські повстання, розвиток промислового виробництва, які відіграли вирішальну роль у виборі мігрантами тих чи інших місць поселення. У результаті дослідження дійшли висновку, що польське населення своєю самовідданою працею сприяло освоєнню природних багатств і становленню господарства Південного регіону.

Ключові слова: польська національна меншина, Південь України, розселення, хутір, промислове виробництво.

Південноукраїнський регіон формувався як багатонаціональний. Пік цих процесів припадає на XVIII–XIX ст., коли, власне, і створилася національна основа сучасного складу населення України. Значне місце серед інших національностей займають поляки, які зробили важливий внесок у розвиток регіону.

Процес розселення поляків в Україні не одноразово ставав предметом дослідження науковців. Особливо хотілося б відзначити праці таких дослідників: Я. Бойко, В. Ганзуленко, І. Лісевич, В. Палієнко [1, 3, 10, 11]. В цих працях подається науковий матеріал, що висвітлює основні етапи історичного розселення

і проживання поляків в різних регіонах України, зокрема і на Півдні.

Автор статті ставить за мету визначити причини та розглянути процес розселення польського населення у Південному регіоні.

Місця історичного проживання поляків у Південному регіоні достатньо точно та об'єктивно показує Всеукраїнський перепис населення 1926 року. Згідно з його даними на території Півдня УСРР проживало 23368 осіб польської національності [2, 176]. Найбільша польська громада зосереджувалася в Одеському окрузі, де налічувалось 11574 осіб польської національності, з яких 10021 в місті Одеса, а інші розпорошені по районах області незначними групами [9, арк. 54, 94].

В Херсонському окрузі нараховувалося 4474 чоловік польської національності, що становило 34,8% усього населення. Найбільша їх кількість проживала в Чаплинському районі (1696 чол.) – села Преображенка, Павлівка, Новокиївка, Григорівка, Білоцерківка; Снігурівському районі (1366 чол.) – село Киселівка; Херсонському районі (490 чол.) – село Цареводар та в місті Херсоні (502 чол.) [7, арк. 6].

У Великолепетиському районі поляки проживали в селах Костянтинівка та Миколаївка, в Нижньосірогозькому – села Косаківка, Новопетрівка, Верхні Торгаї та на хуторі Вікторівка.

На території Миколаївського округу мешкало 2912 (0,52%) чол. польської національності. У містах – 1946 осіб: Миколаїв – 1769 (1,79%) чол., Вознесенськ – 156 (1,51%) чол., Очаків – 21 (0,48%) чол.; в районах – 966 (0,35%) чол. [4, арк. 2, 5].

Поляки оселилися на українських землях ще за часів існування Київської Русі, але масове їх переселення на українські землі припадає на XIV–XV ст., коли литовські та польські феодали, скориставшись занепадом Київської Русі, захопили землі Західної і Правобережної України. На територію Катеринославщини та Херсонщини поляки почали переселятися з останньої чверті XVIII ст. Міграційний процес XIX ст. з польських земель був пов'язаний з інтенсивним індустріальним розвитком нашого краю в цей період.

Польські колонії в Одесі, Херсоні, Миколаєві та інших містах Півдня України почали

з'являтися з середини XIX ст., внаслідок бурхливого розвитку виробництва, промисловості, транспорту та торгівлі. Тут будувалися міста, заводи й фабрики, створювався флот. Тому, з Королівства Польського метнулися численні представники як аристократії, так і класу буржуазії, що народжувався. Зваблені реальною можливістю значних зисків, вони вкладали свій капітал у зведення будинків, відкриття підприємств, у внутрішній і зовнішній товарообмін, організацію морських перевезень тощо [10, 44].

Малонаселеність краю породила гострий попит не тільки на сільськогосподарських працівників і різноробочих, але і на освічених фахівців і службовців, талановитих організаторів та управлінців, здатних вирішувати цілий комплекс складних завдань, пов'язаних із становленням і розвитком ринкової економіки на території Південної України. Значна частина таких фахівців була представлена громадянами польського походження.

Не можна не погодитися з твердженням дослідника В. Палієнка, що «завдяки своїй досить високій освіті і професійній підготовці малочисельне польське населення виконувало досить суттєву роль у соціально-економічному житті краю» [11, 70].

Особливо інтенсивно польське населення збільшувалося в Одесі. В першій половині XIX ст. серед одеських поляків помітне місце посідали родовиті аристократи. Однак після скасування кріпосного права магнати тут де-що втратили свій вплив, тому серед польської еміграції стали все більше задавати тон представники інтелігенції. В міру стрімкого зростання міста, як промислового і торговельного центру, сюди спостерігався наплив поляків у пошуках роботи в різних установах, школах, в торгівлю і на підприємствах [3, 108].

Миколаїв мало чим приваблював польську шляхту, через відсутність освітніх і культурних закладів та незначні умови, на відміну від Одеси, для швидкого зростання добробуту. Тому, тут більшість польського населення становили військові, які або ще служили, або після закінчення служби вирішили не повертатися на батьківщину, прислуга, робітники і ремісники. Все життя польської діаспори концентрувалося навколо католицької парафії.

Компактними групами в Миколаївському окрузі поляки проживали в таких населених пунктах: на хуторі Жовтень Баланівської сільради Очаківського району, хуторі Іваницькому Новоодеського району та селі Щербані Вознесенського району [5, арк. 8].

Село Щербані виникло 1734 року як козацький зимівник. Його заснував запорізький старшина Щербань, що приймав сюди втікачів з різних місць України. На початку XIX ст. тут осіли молдавани-переселенці та українці з Поділля. Населення займалося вівчарством, хліборобством та виноградарством. За указом 1866 року про земельний устрій державних селян за щербанівцями закріплено землю, якою вони користувалися раніше – по 6 десятин на ревізку душу. А на вільні казенні землі тоді ж переселено 269 чоловік – безземельну польську шляхту, селян-однодворців з Ямпольського повіту і відставних солдатів з різних місць, які утворили Щербанівський хутір. [8, 345].

Хутори Жовтень Баланівської сільради та Іваницький Привольнянського району засновані переселенцями-поляками із Правобережної України та Центральних губерній Польщі.

Хутір Іваницький заснований у 1893 році, входив до складу Сухоеланецької волості Єлисаветградського повіту. Населений пункт розташований на рівній місцевості, в ньому знаходилося 2 криниці, води було достатньо для забезпечення потреб населення. У трьох верстах від хутора проходила фунтова дорога Сухий Єланець – Миколаїв, якою досить часто користувалися селяни. [15, 143].

Хутір Жовтень Баланівської сільради Очаківського району засновано в 1923 році переселенцями з Житомира. Ось що згадує про заснування села старожил А. Езерський: «Валка-підвід навантажена нескладним домашнім скарбом, дітьми, стариками (молоді люди йшли пішки поряд з підводами) зупинилась на незнайомій землі, тимчасово розташувалась над Березанською затокою біля прохолодного фонтану. Миколаївський окружний земвідділ виділив нам 600 гектарів незайманої землі. Що то за земля! Рівна, гарна. А плавні! Є де й худобу попасти й хліба посіяти. Радіють люди. Відвели переселенцям садиби. В першу чергу спорудили курені. Перша землянка побудова-

на проти фонтану уповноваженим хутора Колбою Іваном (Ян по-польськи). Громада вирішила по його імені назвати хутір Янів. Пізніше прибули представники з райкому та райвиконкому, провели збори і запропонували назвати хутір на честь Великої Жовтневої соціалістичної революції. Так виник над затокою хутір Жовтень» [9, 2–3].

В Херсонській губернії польські переселенці з'явилися на початку XIX ст. Вони перейшли з суміжних Подільської, Київської, Полтавської і Катеринославської губерній, що безпосередньо межували з цими губерніями. В більшості своїй це були одновірці, які проживали в невеличких хуторах на правах чиншовиків – платили чинш за користування панською землею. Але початок основного міграційного потоку польської людності в Херсонську губернію, в тому числі і з етнічної Польщі, припадає на 40-ві роки XIX ст. [11, 45].

Село Киселівка Снігурівського району засноване в 1836 році поляками-одновірцями з Ковельської, Віленської, Вітебської та Могилівської губерній. Причиною переселення стало польське повстання 1831 р. та спроби поляків поновити протягом п'яти наступних років революційний рух проти Російської імперії. Спочатку село називалося Поляцьким, а пізніше названо Киселівкою на честь міністра державних маєтностей Росії П. Д. Кисельова Першими поселенцями стали сім'ї Завадських, Гринькевичів, Врублевських, Володковичів та ін. З року в рік Киселівка зростала, в село прибувало все більше і більше втікачів з тих місць, звідки прибули перші поселенці [16, 43].

Польсько-українське село Цареводар (нині Правдине Білозерського району) засноване у 1846 році переселенцями з Західних губерній Російської імперії – Віленської, Гродненської та Подільської. Переселенці поселені на вільних землях, одержали статус казенних селян-однодворців.

Більшість сіл з польським населенням Чаплинського району, засновані в II половині XIX ст. переселенцями з Київської та Кам'янець-Подільської губерній. Серед основних причин переселення можна назвати польські повстання 1830–1831 і 1863–1864 рр. та те, що після реформи 1861 року безземельні польські селяни були змушені шукати

вільних земель. Саме так виникли села Преображенка, Григорівка, Новокиївка, Павлівка, Білоцерківка [12, 75; 14, 2].

Цікаву історію має село Преображенка, засноване у 1869 році українськими переселенцями. Потім сюди переселилися польські шляхтичі, однодворці. Після розподілу Польщі між Німеччиною, Австрією та Росією Катерина II видала указ, згідно з яким поляки повинні були жити за законами Російської імперії. Але серед них були і такі, які не визнавали царських законів. Частина з них позбавили дворянського звання, майна і вислали як однодворців до Кам'янець-Подільської губернії (село Кернички). Згодом їх переселили до Преображенки.

За легендою село спочатку називалося Чухалкою. Старожил села Йосип Породзінський, 1900 року народження залишив досить цікаву історію про перейменування села. Розповідав, що його прапрадід Никифір Породзінський проходив військову службу у гвардії Преображенського полку, роті його імператорської Величності. Зріст його був сажень і 2 вершки. Якось у вихідний він виправ білизну і сушив її на сонці. Незчувся, як заснув. Розбудив його голос брата царя, Михайла Олександровича, який командував ротою: «Солдат, – сказав він, – ты хорошо постирал белье. Откуда родом? » – «Таврійська губернія, Дніпровський повіт, Чаплинська волость, село Чухалка!» – випалив Никифір. «Не хорошо твое село названо», – відповів Михайло Олександрович. – Отныне оно будет именоваться в честь нашего полка Преображенкой...». Відтоді село стало називатися Преображенкою [12, 80].

Села Великолепетиського та Нижньосірогозького районів тогочасної Мелітопольської округи засновані в 1869 році переселенцями з Волинської, Кам'янець-Подільської, Київської, Полтавської губерній. Їх заснування пов'язане з виконанням царського указу 1866 року про поземельний устрій державних селян. За цим указом проведений перший переділ землі відповідно до числа дворів та кількості поданого населення. В результаті були виявлені значні надлишки землі, на які губернське правління організувало переселення селянських сімей.

Наприклад, історія заснування села Костянтинівки така. До села Катеринівка Велико-

лепетиського району Мелітопольського округу прибуло 40 сімей з Київської губернії Бердичівського повіту Вахнівської волості, серед яких виявилось 7 родин українців, інші були поляками. Місцева громада села дозволила поселитися у себе лише сім'ям українців, а полякам для поселення запропонували окреме місце. Новоутворене село отримало назву Костянтинівка, за легендою саме так звалося село з якого прибули перші переселенці. Прізвища деяких з них збереглися – Левко Рудницький, Костянтин Ледницький, Шимко Лебединський. Згодом до нового села переїхало ще 37 польських сімей [13, 7].

Історичний розвиток і заселення краю зумовили наявність на території Південної України значної кількості польського люду. Характер розміщення польського етносу, його чисельність та питома вага, у тій чи іншій місцевості, стали наслідком певних причин (цілеспрямована колонізаційна політика царизму, польські повстання, розвиток промислового виробництва), які відіграли вирішальну роль у виборі мігрантами тих чи інших місць поселення. Своєю самовідданою працею вони сприяли освоєнню природних багатств і становленню господарства Південного регіону.

Список використаних джерел

1. Бойко Я. Заселение южной Украины: 1860–1890 гг. / Я. Бойко. — Черкассы: Сіяч, 1993. — 256 с.
2. Всесоюзный перепись населения 1926 року. — Т. XIII. — М.: ЦСУ СРСР, 1929. — 464 с.
3. Ганзуленко В. Польська громада Півдня України в другій половині XIX – на поч. XX ст. // Поляки на Півдні України та в Криму : 36. нах. праць. — Одеса ; Ополе ; Ольштин, 2006. — С. 107–109.
4. Державний архів Миколаївської області (далі — ДАМО). — Ф. Р. 985. — Оп. 1. — Спр. 1029. — 49 арк.
5. ДАМО. — Ф. П-1. — Оп. 1. — Спр. 403. — 23 арк.
6. Державний архів Одеської області. — Ф. Р. 969. — Оп. 3. — Спр. 495. — 139 арк.
7. Державний архів Херсонської області. — Ф. Р-2. — Оп. 1. — Спр. 1432. — 49 арк.
8. Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. Миколаївська область / АН УРСР. Ін-т історії; [Голов. редкол. : П. Т. Тронько (голова) та ін.]. — К. : Головна редколегія УРЕ АН УРСР, 1971. — 772 с.
9. Езерський А. Селу Жовтень – 42 роки // Чорноморська зірка. — 1965. — 29 травня. — С. 2–3.
10. Лісевич І. Польська національна меншина в Наддніпрянській Україні (1864–1917 рр.) // Український історичний журнал. — 1997. — № 2. — С. 43–54.
11. Палієнко В. З історії розселення польської людності на Правобережній Україні (крізь призму статистики) // Відродження. — 1994. — № 12. — С. 67–70.

12. Породзінський Й. І назвали село Преображенкою // Радянька Таврія. — 1999. — № 3. — С. 74—88.
13. Потапова С. Костянтинівці — 140 // Таврійські вісті. — 2009. — 26 червня. — С. 7.
14. Рудницький Г. Новокиївка // Слава праці. — 1996. — 6 квітня. — С. 2.
15. Тригуб П. Польське населення Миколаївської округи у 20-х рр. XX ст. // Південний архів : 36. наук. праць. Історичні науки. Вип. 5. — Херсон : Айлант, 2001. — С. 143—147.
16. Шитюк М. Польська національна меншина півдня УСРР в 20–30-х рр. XX ст. / М. Шитюк, О. Третякова. — Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухолинського, 2014. — 342 с.

ОЛГА ТРЕТЯКОВА
Nikolaev

HISTORIC SITES RESETTLEMENT OF THE POLISH POPULATION OF THE SOUTH UKRAINE

On the basis of archival and other sources are considered causes and process of resettlement of the Polish population in the South. On the basis of Census found places of compact residence of Poles in southern Ukraine. Revealed that the Poles were urban residents, and the largest Polish community lived in Odessa. Determined that the main reasons for relocation are: a deliberate policy of tsarist colonization, the Polish uprising, the development of industrial production, which played a decisive role in selecting immigrants of various places of settlement. The study concluded that the Polish population for its selfless work contributed to the development of natural resources and the establishment of the Southern economy of the region.

Key words: Polish minority, South Ukraine, resettlement, farm, industrial production.

ОЛЬГА ТРЕТЯКОВА
г. Николаев

ИСТОРИЧЕСКИЕ МЕСТА РАССЕЛЕНИЯ ПОЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ЮГА УКРАИНЫ

В статье на основе архивных и других источников рассматриваются причины и процесс расселения польского населения в Южном регионе. На основе анализа Всеукраинской переписи населения выяснены места компактного проживания поляков на Юге Украины. Выявлено, что поляки были городскими жителями, а крупнейшая польская община проживала в Одессе. Определено, что основными причинами переселения стали: целенаправленная колониционная политика царизма, польские восстания, развитие промышленного производства, которые сыграли решающую роль в выборе мигрантами тех или иных мест поселения. В результате исследования пришли к выводу, что польское население своим самоотверженным трудом способствовало освоению природных богатств и становлению хозяйства Южного региона.

Ключевые слова: польское национальное меньшинство, Юг Украины, расселения, хутор, промышленное производство.

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2017